

Jezična raslojavanja kod okomito bilingvalnih govornika hrvatskoga jezika – na primjeru zagrebačkoga urbanolekta

Dunja Pavličević-Franić

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet

Jezici se, pod utjecajem polifunkcionalne javne komunikacije, raslojavaju pa različiti vremenski, prostorni i društveni čimbenici utječu na realizaciju jezičnih varijeteta (Mićanović 2008, Požgaj Hadži i Balažić Bulc 2022). U radu se na sinkronijskoj razini propituju jezični varijeteti koji se pojavljuju u odnosu između standardne razine hrvatskoga jezika kao nadjezičnoga sustava i zagrebačkoga urbanolekta. Takva se heterogenost ponajprije ostvaruje kao dijatopijsko-dijastratička imanentna varijantnost u komunikacijskim situacijama u kojima govornici dijele isti prostor, ali nisu dijelom istoga regionalnoga idioma, kao ni istoga društvenoga okruženja. Jezična su raslojavanja najčešća na leksičkoj i gramatičkoj razini unutar sustava okomite višejezičnosti (Pavličević-Franić 2011). Riječ je o inačicama govorenoga hrvatskoga jezika koji više nije dijalekt, ali nije ni standard.

Ključne riječi: jezična raslojavanja, hrvatski jezik, dijatopijski i dijastratički varijeteti, okomita višejezičnost

Under the influence of polyfunctional public communication, languages are expectedly stratified. Various temporal, spatial and social factors influence the realization of language varieties (Mićanović 2008, Požgaj Hadži and Balažić Bulc 2022). At the synchronic level, this paper examines the relationship between the standard language level of Croatian as a supralingual system and the Zagreb urban regiolect. Such heterogeneity is primarily realized as a diatopic-diastratic immanent variation in communication situations in which speakers share the same space, but they are not part of the same regional idiom, nor the same social environment. Language stratification is most common at the lexical and grammatical levels within the system of vertical plurilingualism (Pavličević-Franić 2011). These are variants of the spoken Croatian language that are no longer dialects, but are not standard language either.

Keywords: language stratification, Croatian language, diatopic and diastratic varieties, vertical multilingualism

1. Uvod

Jezična komunikacija, bila usmena ili pisana, privatna ili službena, gotovo je uvijek uvjetovana specifičnim unutarjezičnim i izvanjezičnim čimbenicima koje karakterizira »uredna odnosno strukturirana heterogenost« (Bayley 2013). Takve se jezične pojavnosti nazivaju varijetetima odnosno zbiljskim jezičnim konstruktima bliskima objektivnoj stvarnosti. Inačice su posebice izražene u kontekstu okomite višejezičnosti¹ kada se istim materinskim jezikom možemo sporazumijevati rabeći varijantne jezične idiome, ovisno o osobama uključenima u priopćajni proces, njihovoj dobi i jezičnome predznanju, o komunikacijskoj situaciji, vremenu i mjestu u kojem se odvija, o društvenome okruženju te drugim čimbenicima. Rezultat su neizbježna jezična raslojavanja koja se ogledaju u varijantama odnosno jezičnim specifičnostima koje više ili manje odstupaju od standardnoga jezika. U sociolingvističkim su istraživanjima istaknute četiri osnovne razine jezičnih varijeteta nastale pod utjecajem prostornoga raslojavanja, vremenskoga raslojavanja, društvenoga raslojavanja i funkcionalnoga raslojavanja (Dittmar 1997; Milroy i Milroy 2000; Mićanović 2008; Pavličević-Franić i Aladrović Slovaček 2025).

Navedene se jezične pojavnosti osobito mogu zamijetiti pri uporabi hrvatskoga standardnoga jezika jer se u hrvatskih govornika, bez obzira na dob i obrazovni stupanj, u komunikaciji očituju različiti jezični idiomi odnosno tipovi raslojavanja. To su ponajprije dijatopijske varijacije s prepoznatljivom regionalnom obojenošću pod utjecajem matičnih naddijalekata (štokavski, kajkavski, čakavski), ali i sociološki uvjetovane dijastratičke varijacije. Zbog široke komunikacijske varijantnosti te svojstva trojstvenosti i trojednosti hrvatskoga jezika², u procesu učenja i poučavanja hrvatskoga standardnoga jezika u osnovnoškolskoj izobrazbi, valja osvijestiti činjenicu da hrvatski učenici nisu monogloti nego se, u kontekstu okomite višejezičnosti, u nastavnome procesu očituju gotovo svi varijetetski tipovi.

U ovome se radu na sinkronijskoj razini propituje odnos između standardnojezične razine hrvatskoga jezika kao nadjezičnoga sustava i zagrebačkoga urbanolekta, koji sve više gubi obilježja kajkavskoga dijalekta. Takva se heterogenost ostvaruje

1 Vertikalna višejezičnost izražava okomiti međuodnos više jezičnih idioma unutar sustava istoga materinskoga jezika, najčešće između substandardnih organskih idioma (J1) i hrvatskoga standardnoga jezika (J2). Horizontalna ili vodoravna višejezičnost, pak, predstavlja prijenos jezičnih elemenata unutar sustava stranih jezika u kontaktu, npr. između hrvatskoga i slovenskoga/češkoga/mađarskoga/talijanskoga/njemačkoga/engleskoga itd.

2 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske donijelo je 2019. godine Odluku (čl. 9, st. 1, al.1) kojom se hrvatska narječja proglašavaju zaštićenim kulturnim dobrom i stavljaju na popis Nacionalne nematerijalne baštine. Time je uspješno dovršen rad dr. Drage Štambuka koji je dugi niz godina promicao važnost hrvatskih narječja i bit hrvatskoga kao trojednoga jezika (*Zlatna formula ča – kaj – što*).

kao dijatopijsko-dijastratička imanentna varijantnost u komunikacijskim situacijama u kojima govornici dijele isti materinski jezik (hrvatski), isti prostor (grad Zagreb), ali nisu dijelom istoga regionalnoga idioma, niti pod utjecajem istih društvenih okolnosti. Promatrano u kontekstu okomite višejezičnosti, jezična su raslojavanja najbrojnija na leksičkoj i gramatičkoj razini. Riječ je o inačicama govorenoga hrvatskoga jezika koji više nije dijalekt, ali nije ni standard.

2. Teorijski okvir

Jezična se raslojavanja u sociolingvističkim istraživanjima ponajprije određuju prema kriteriju mjesta, dakle kao dijatopijski varijeteti na određenom prostoru. No dijalektna je komunikacija neodvojivo povezana i s društvenom raslojenošću odnosno dijastratičkim varijacijama jer su svi regiolekti ujedno i socijalni dijalekti (na što upućuje i engleski termin »*social dialects*«, Dittmar 1997). Pojedini se varijeteti, poput razgovornih gradskih idioma (urbanolekti), nalaze na presjecištu dijatopijskih i dijastratičkih varijacija. Naime, dinamika jezičnih promjena koja se odvija u velikim gradskim središtima ne može se objasniti ako se u obzir ne uzmu i dijastratička raslojavanja, odnosno utjecaj društvenih čimbenika. Jezik, definiran kao ukupnost varijeteta, upravo pomoću svoje imanentne varijantnosti ostvaruje brojne funkcije koje se ogledaju u osnovnim varijetetskim razinama: dijatopijski varijeteti (*prostorno raslojavanje*), dijastratički varijeteti (*društveno raslojavanje*), dijakronijski varijeteti (*vremensko raslojavanje*), dijafazijski varijeteti (*funkcionalno raslojavanje*) (Mićanović 2008).

Budući da ovaj rad tematizira jezične varijantnosti unutar kajkavskoga regiolektu odnosno zagrebačkoga urbanolektu, termin urbanolekt, u kontinuumu dijalekt – standard, razumijevat će brojne varijetete zagrebačkoga razgovornoga jezika koji više nije dijelom samo kajkavskoga dijalektu, ali nije ni standard. U velikim urbanim sredinama regiolektna su raslojavanja očekivana, a ogledaju se na svim jezičnim razinama i u svim jezičnim varijetetima koji ovise o nizu čimbenika: ilokucijski čimbenik – govornikova namjera, perlokucijski čimbenik – djelovanje na primatelja (sugovornika), dijastratički čimbenik – djelovanje na društvenoj razini pod utjecajem socijalnih okolnosti, dijatopijski čimbenik – prostorne, teritorijalne različitosti pod utjecajem dijalektnih jezičnih inačica, dijakronijski čimbenik – jezične promjene tijekom vremenskoga raslojavanja, dijafazijski čimbenik – varijante uvjetovane jezičnim funkcijama i funkcionalnim stilovima (Pavličević-Franić i Aladrović Slovaček 2025).

Standard i dijalekt uvijek predstavljaju krajnje točke jezičnoga kontinuuma (Kuvač i Cvikić 2005), a unutar toga sustava zagrebački urbanolekt, kao i njemu nadređeni regiolektni kajkavski idiom, zauzimaju jezični međuprostor. Stoga se u svakodnevnoj komunikaciji stvara međujezično polje s prevladavajućim »hibridnim« tipom varijeteta koji pokazuje prepoznatljivu regionalnu obojenost, ali više ne sadrži izrazite dijalektizme.

Pojava međujezika i/ili nadjezika posljedica je interpolacije i transferencije pojedinih jezičnih elemenata, odnosno preklapanja sustava. Riječ je o lingvističkome prostoru u kojemu istovremeno supostoje elementi najmanje dvaju jezičnih kodova pa je izražen odnos između standardnojezičnih normi između sustava i *kommunazema* (Požgaj Hadži i Smolić i Benjak 2011). U kontekstu okomite višejezičnosti, u jezičnoj se komunikaciji taj odnos dvaju ili više sustava može očitovati kao: *subordinacija* (dominacija jednoga jezičnoga koda), kao *asimetrija* (jedan međujezik koji zadovoljava sve komunikacijske potrebe), kao *semilingvizam* (polujezičnost, nedovoljna usvojenost niti jednoga idioma), kao *koordinacija* (usklađenost paralelnih jezičnih kodova). Cilj usvajanja svakoga jezika, pa i hrvatskoga, bio bi ostvaraj koordinirane višejezičnosti, tj. sposobnost govornika da uspješno rabe sve paralelne paralelne jezične kodove u skladu s različitim komunikacijskim situacijama (Pavličević-Franić 2011).

3. Obilježja regiolektne komunikacije

Nitko ne govori standardnim jezikom kao cjelinom nego jednim od njegovih funkcionalnih idioma ili jednim od njegovih funkcionalnih stilova (dijafazijska varijantnost). Osim toga, ono što se smatra pogreškom u standardnome jeziku, ne mora biti pogrešno u drugom funkcionalnom stilu i drukčijoj komunikacijskoj situaciji (Silić 1998). Stoga u regiolektnoj komunikaciji valja razlikovati uporabu općega leksika poznatoga svima, od leksika ograničene uporabe poznatoga manjemu broju govornika, najčešće na određenim prostorima te u određenim dobnim i socijalnim skupinama (dijatopijsko-dijastratička varijantnost). Hrvatski jezik čine svi njegovi idiomi: standard i substandard, narječja i žargoni, kolokvijalizmi i lokalni govori. Njihovo je ispreplitanje zamjetljivo na svim razinama i kod većine govornika, bez obzira na dob. Zamjećivati se počinje već u ranojezičnoj fazi kada jednostrano normativno dijete predškolske dobi koje pozna samo svoj organski idiom (J1) polaskom u školu postaje nenormativno dvojezičan ili višejezičan učenik. To znači da nedovoljno poznaje standardnojezične norme, pa stoga od njih i odstupa (Pavličević-Franić 2005).

Jezična komunikacija u Zagrebu i okolici, očekivano, ima kajkavsku bazu, ali je pod utjecajem gotovo svih hrvatskih regioletktnih idioma, mjesnih govora različitih dijalekatskih osnovica i sociolekata. Zamjetno je i funkcionalno raslojavanje uvjetovano dobnim i situacijskim različitostima. Pritom, komunikaciju mlađih govornika obilježavaju ponajprije anglizmi i dobní neologizmi, dok srednja i starija populacija više rabi germanizme, turcizme, talijanizme (ovisno o prvotnome organskome idiomu J1). Osim toga, kod mlađih su osoba česti globalizmi internetske komunikacije i drugih elektroničkih medija, što upućuje na dijakronijsko raslojavanje u kojemu sugovornici dijele isto vrijeme (upravo zahvaljujući suvremenim tehnologijama i mogućnosti globalne komunikacije), ali ne dijele isti životni prostor.

S obzirom na odnos prema standardnome jeziku, obilježja regionalne komunikacije ponajprije se uočavaju kao otklon od leksičke norme hrvatskoga standardnoga jezika. To mogu biti potpuni leksički regionalizmi (*hiža, lesa, fažol, pašta*), leksičko-semantički (*tovar, gaće*), tvorbeni regionalizmi (*slonek/nosek, pasić/ditić*); leksičko-fonološki (*pes/pas; rozata/rožata*). Izbor leksičkoga materijala pod utjecajem je ponajprije zavičajnoga idioma (*komšija, bašča; borša, spiza*), okolinskih idioma u društvenome okruženju (*šnajderka/šnajderica/krojačica; minduše/rinčice*), inih idioma (germanizmi > *bedinerica, špajza, šlafrok, šparhet /šporet, šajtof*; turcizmi > *taraba, avlija, tepsija*), kao i globalne komunikacije s većinski zastupljenim anglizmima > *frend, kul, tenks, lol*). Pritom je opseg standardnojezičnih leksema oskudan, osobito u odnosu na zavičajni leksik, ali se zbog transferencijsko-interferencijskoga odnosa povećava broj razgovornih leksema koji se pojavljuju u svim regioletktima. Primjerice, lekseme tipa *šnajderica* > *krojačica, šeširdžija* > *klobučar, moler* > *ličilac, paradajz* > *rajčica, šeffja* > *kutlača* ili *grabilica*, ne potvrđuje leksička norma, no oni su unatoč tome vrlo frekventni u urbanolektnoj komunikaciji velikih gradova. Ispreplitanjem sustava javljaju se paralelni jezični kodovi, što na leksičkoj razini dovodi do stvaranja tzv. regioletktnih hibrida, a to znači da se unutar sustava hrvatskoga jezika kao materinskoga ostvaruje vertikalni višejezični diskurs različitih hrvatskih regioletktnih idioma. Riječ je najčešće o regioletktnoj komunikaciji koja se očituje:

- u internome jeziku govornika (tzv. *i-language*), kada se ostvaruje transferencija jezičnih elemenata u kontinuumu dijalekt – regioletkt – standard;
- na mikrovarijacijskoj razini, kada se uočava dokidanje jednih i uporaba drugih jezičnih elemenata (tzv. *lingvistička nula*);
- pri ujednačavanju jezičnih elemenata bližih standardnome jeziku ili uporabno češćem idiomu (najčešće substandardnoj štokavštini) (Pavličević-Franić i Aladrović Slovaček, 2025).

4. Zagrebački urbanolekt – idiom na granici između regiolektne kajkavštine i substandardne štokavštine

Povijesno gledajući, zagrebačka se kajkavština tijekom vremena uvelike promijenila. U 19. stoljeću, kao društveno prestižni idiom, snažno se nametala i u prigradskim naseljima koja su u to doba administrativno pripadala gradu, zatirući mnoge karakteristike organskih govora pripadnika zagorske i turopoljsko-posavske skupine kajkavskih govora (Šojat 1998). U 20. stoljeću dolazi do nagloga porasta stanovništva doseljavanjem velikoga broja nositelja govora svih triju hrvatskih narječja, osobito štokavaca. U razdoblju prije i poslije Drugoga svjetskoga rata, Zagreb se prostorno širio, a demografske su promjene utjecale i na jezične mijene. Kajkavski je govor još uvijek dominantan, ali se raslojavanja očituju u komunikaciji stanovnika iz središta grada i stanovnika u periferijskim naseljima. Te su razlike najčešće bile uzrokovane autohtonim lokalizmima pojedinoga rubnoga područja grada ili izraženom uporabom njemačkoga jezika u stanovnika iz središta grada Zagreba (Štebih-Golub 2010). No u to je vrijeme najvećemu broju Zagrepčana zagrebačka urbana kajkavština još uvijek bila ugledan govor i oznaka prestižnoga građanskoga sloja.

Danas zagrebačka urbana kajkavština, ni u većine starosjedilaca, nije više jednaka zagrebačkoj kajkavštini prije 60 – 70 godina. Ogleda se u mješavini različitih stupnjeva čuvanja tipičnih kajkavskih osobina do zamjenjivanja velikoga broja kajkavskih osobina štokavskima. Uz takvu gradsku kajkavštinu, društvenu oznaku uglednog zagrebačkog govora sve više i brže preuzima zagrebačka substandardna štokavština, koja se u govoru rođenih Zagrepčana najčešće miješa s izrazitim osobinama zagrebačke kajkavštine. Stoga je danas sve teže čuti kontinuirani razgovor u potpunosti na tipičnoj zagrebačkoj kajkavštini.

Sljedeći veliki utjecaj na zagrebačku kajkavštinu dogodio se devedesetih godina, u vrijeme nakon Domovinskoga rata. Tadašnje su migracije znatno izmijenile brojčani odnos kajkavaca i nekajkavaca u Zagrebu. Većinom štokavski govori novih doseljenika, prognanika i izbjeglica, djeluju polako na govor zagrebačkih kajkavaca. Sve je očitiја prisutnost novoštokavskih obilježja, ponajprije dalmatinsko-dubrovačkih i bosansko-hercegovačkih govora, čije su govorne osobine bliske standardnojezičnim osobinama. Usprkos jakom utjecaju govora doseljenika na zagrebačku kajkavštinu, u Zagrebu se nije prestala čuti zagrebačka akcentuacija, koja je većinom bila jednoakcentatska. I nadalje je česta uporaba upitnih riječi *kaj* i *zakaj*, zatim kratki ekavski refleksi jata (*lepi dečec*, *beli šal*); nepromijenjeno krajnje -l u glagolskih pridjeva radnih (*došiel si*, *znal je*, *bil sam*); izgovor srednjega č umjesto ć i č; prilozi tipa *ovak*, *onak*, *tak*, *kak*, *kolko*...; tipični kajkavski oblici pojedinih glagola (*nemrem*, *budem/bum*,

hoćeju...). Još uvijek su prisutni i germanizmi (*gablec* > užina, *beštek* > pribor za jelo, *čušpajz* > varivo, *putar* > maslac, *šnicl* > odrezak, *farba* > boja, *fušeraj* > loše obavljen posao, *heklati* > kačkati, *peh* > loša sreća, *partihlek* > podbradnjak za bebu, *štenge* > stube, *šparati* > štedjeti, *ferije* > praznici, *vešmašina* > perilica rublja, *haustor* > ulazna veža, *krafn* > uštipak, *plac* > tržnica na otvorenom, *špigl* > zrcalo...). Na sintaktičkoj se razini, unatoč velikim raslojavanjima, i nadalje mogu čuti rečenice tipa: *Kaj si rekel?*, *Zakaj moram?* *Mi posüdiš?* *Ja to nemrem napravit.* *Ne bum došel.*

S vremenom, svakodnevni dodiri s nekajkavskim idiomima, neminovno dovode do izmjena nekih donedavnih kajkavskih osobina zagrebačkoga govora. Osobito se izmijenila zagrebačka gradska kajkavština u govoru mlađih, školovanih naraštaja. Ipak, unatoč naglom demografskome širenju Zagreba u zadnjim desetljećima, u velikome dijelu starosjedilačkoga zagrebačkoga stanovništva i danas se u mnogim prigodama čuje zagrebački govor s tipičnim kajkavskim obilježjima, osobito na prozodijskoj i leksičkoj razini. Takvim se idiomom, u nastojanju da se što bolje uklope u svoju novu životnu sredinu, pokušavaju izražavati i doseljenici koji su u Zagrebu stalno naseljeni. Odrasli se doseljenici uglavnom ne uspijevaju govorno potpuno integrirati, poneki to i ne žele. No, njihova se djeca u vrtićima, školama, u igri i druženju te u drugim svakodnevnim jezičnim dodirima s nositeljima zagrebačke kajkavštine vrlo brzo po svom govoru izjednačuje sa starosjediocima, premda mnoga od njih u obitelji zadržavaju prvotni govor svojih roditelja. Taj zagrebački kajkavski urbanolekt nije više jednak zagrebačkoj kajkavštini od prije nekoliko desetljeća, a njegova se upotreba sve više svodi na prijateljsko ćaskanje u neformalnim prigodama – na školskim hodnicima, dvorištima, na ulici, pri igri i zabavi djece i odraslih. Njegovu donedavnu ulogu u prepoznatljivosti zagrebačkoga građanina sve više i brže preuzima zagrebačka štokavština, koja je protkana određenim osobinama zagrebačke kajkavštine, uglavnom na fonetskoj i akcenatskoj razini koje se u jeziku najteže mijenjaju (Lončarić 1999).

Snažan utjecaj na promjene mnogih osobina zagrebačke kajkavštine neprekidno vrši i hrvatski standardni jezik u službenoj uporabi, u tiskovinama, medijima, na radiju, televiziji i drugim priopćajnim sredstvima, u osnovnim i srednjim školama, kao i njegovom nazočnošću u svim javnim službama (Šojat 1998). Osnovna je karakteristika takve zagrebačke kajkavštine da se u njoj miješaju kajkavski govorni elementi s novoštokavskima. Količinski odnos štokavskih osobina prema kajkavskima ovisan je o stupnju obrazovanosti i načitanosti govornika, ovisan je o komunikacijskim situacijama, raspoloženju i društvenim prilikama u kojima se govornik nalazi. Tijekom školovanja svi Zagrepčani uče hrvatski standardni jezik, a većina se njime svakodnevno

služi, posebice u formalnim situacijama. Školski su udžbenici pisani standardnim jezikom, javna komunikacija u svim medijima također je na standardnome jeziku. Zagrebačka kajkavština u zadnjih dvadesetak godina doživjela je velike promjene, uključujući u svoj sustav paralelne jezične kodove prilagođene znanju pojedinih nositelja zagrebačke kajkavštine. Stoga, većina zagrebačkih kajkavaca u svojem svakodnevnomu izražavanju, gotovo redovito miješa tipičnu zagrebačku kajkavštinu sa zagrebačkom realizacijom osobina drugih regiolektnih idioma i standardnoga jezika. Zbog toga jedna rečenica ili njezini dijelovi, često puta istoga govornika u istome kontekstu, može pripadati jednomu idiomu, a druga drugomu ili trećemu idiomu. Danas oznake prestižnoga zagrebačkoga gradskog govora sve više i sve brže preuzima zagrebačka substandardna štokavština, zajednička razgovorna varijanta hrvatskoga jezika zagrebačkih kajkavaca i ostalih stanovnika Zagreba koji nisu izvorno kajkavci. No, iako zagrebački urbanolekt danas nosi obilježja novoštokavskih govora, Zagreb je još uvijek kajkavski grad – pa se jezična raslojavanja odvijaju u oba smjera.

5. Okomita višejezičnost i jezična raslojavanja u školskome okruženju

Komunikacijska praksa u školskome okruženju primarnoga obrazovanja potvrđuje činjenicu da su u procesu usvajanja/učenja hrvatskoga jezika gotovo svi govornici okomito dvojezični (bilingvi), a velik broj djece tijekom školovanja postaje višejezično (polilingvi). U skladu s najnovijim jezikoslovnim spoznajama o odnosu među različitim jezicima govornika koji u komunikaciji rabe više idioma, terminom višejezičnost odnosno mnogojezičnost (polilingvalnost, plurilingvalnost, multilingvalnost)³ ističe se povezanost i međudjelovanje različitih jezičnih idioma. Ispreplitanje jezičnih kodova zamjetljivo je na svim razinama institucionalnoga učenja jezika. Polazeći od kriterija uzajamnog djelovanja, odnosno interferencije i transferencije jezičnih elemenata, razlikujemo: vertikalni bilingvizam, koji se očituje kao odnos različitih dijalektalnih idioma i standardnoga hrvatskoga jezika unutar istoga materinskoga jezika, te horizontalni bilingvizam, koji predstavlja odnos inih jezika u kontaktu, npr. hrvatskoga i kojega drugoga (stranoga) sustava (Pavličević-Franić 2011). Obilježja jezičnoga diskursa tijekom primarnoga obrazovanja su višestruka, no mogu se izdvojiti istraživanjima potvrđena tri temeljna obilježja: supostojanje više jezičnih kodova

3 Pojam *plurilingvalnost* / *plurilingvizam* povezan je s višejezičnošću, koja označava uporabu više jezičnih kodova kao izvornih, dok je termin *multilingvalnost* / *multilingvizam* ili *polilingvalnost* / *polilingvizam* povezan s mnogojezičnošću, koja označava poznavanje više različitih stranih jezika.

u komunikaciji na materinskome jeziku (plurilingvizam), neološka proizvodnost (novotvorenice kojima dijete popunjava leksičku prazninu u komunikaciji) i jezična polifunkcionalnost (ostvaraj komunikacije bez obzira na gramatičku normativnost). Učenici osnovne škole izloženi su različitim izvorima, vrstama i oblicima jezičnoga ulaza (engl. input language). Svi su ti ulazi važni i nužni jer služe kao primjeri pomoću kojih će dijete oblikovati svoj vlastiti idiolekt pod utjecajem regiolektne komunikacije primarnoga idioma (J1). Svi idiomi s kojima se dijete tijekom svoga jezičnoga razvoja susreće (roditeljski jezik/jezici, govor šire obitelji, zavičajni okolinski govor, govor vršnjaka) utjecat će na dječji izlazni jezik (engl. output language). Na šarolikome jezičnome području kakvo je područje Republike Hrvatske gdje se isprepliću govori triju hrvatskih narječja, poddijalekata, regiolekata, sociolekata i nizom mjernih govora, kao i jezici narodnosti koje žive u Hrvatskoj, u bitnome će utjecati na uspješno ovladavanje hrvatskim standardnim jezikom. Zbog svoje uloge sredstava za iznadnarječno sporazumijevanje, standardni je idiom (J2) posebno istaknut među ostalim idiomima hrvatskoga jezika. Svaki je učenik naviknut na određeni jezični sustav, u pravilu na fonološki, morfološki i sintaktički sustav svog zavičajnog govora, više ili manje različit od standardnojezične norme. Jezična su raslojavanja neminovna jer do polaska u školu nisu usvojene sve leksičke mreže među riječima, morfološki oblici, sintaktičke strukture, ni pravogovorni elementi standardnoga jezika.

Regionalizmi u svakodnevnoj jezičnoj komunikaciji, pa onda i u nastavi hrvatskoga jezika, očekivana su pojava. Stoga ne iznenađuje da se u našim školama ostvaruju svi tipovi višejezičnosti, a najčešće na ove četiri razine:

1. razina individualnoga jezičnog idioma – prvi usvojeni jezik obitelji ili sredine, organski ili zavičajni idiom (J1)
2. razina standardnoga idioma – hrvatski standardni jezik kao službeno priopćajno sredstvo u institucijama odgojno-obrazovnog sustava (J2)
3. razina substandardnih idioma – hrvatski regiolekti, urbanolekti, sociolekti, lokalizmi, žargonizmi uvjetovani dobnom i grupnom pripadnošću druge djece u skupini/razredu (J3)
4. razina nematerinskoga idioma – jezični sustava stranoga jezika koji se uči od prvoga razreda osnovne škole (J4, J5...).

Prve tri razine ostvaruju se unutar okomitoga višejezičnoga odnosa, dok se četvrta razina odnosi na horizontalnu višejezičnost. U zagrebačkoj urbanolektnoj komunikaciji vertikalni se biligvizam na gramatičkoj razini prepoznaje u sljedećim

pojavnicama: umanjenice (*mišek, pušlek, pesek, mucek, jajčecko, srčecko...*), odstupanja u tvorbi glagolskoga pridjeva radnog u muškome rodu (*delal, došel, našel, radil, spaval...*), uporaba futura II. umjesto futura I. (*budem/bum, budeš/buš...*), uporaba određenoga oblika pridjeva (*lijepi pozdrav, slatki dečko...*), neprovođenje glasovnih promjena, osobito sibilizacije (*nogica, rukica, knjigica, slikica...*), uporaba zanaglasnice na početku rečenice (*Si došla?, Se ljutiš?*), umekšan izgovor glasa -č te čuvanje kratkoga ekavskoga jata (*dete, mleko, reči*). Danas je taj izgovor jata vrlo rijedak i češća je nestandardna jekavska produkcija (*djete, mljeko, rječi*). Uočava se, dakle, izrazito smanjenje razgovornih situacija u kojima se ostvaruje isključivo zagrebačka gradska kajkavština kao dominantan idiom područja. Kad je, pak, riječ o leksičkoj razini, u istome se razrednome odjelu, ovisno o zavičajnomu idiomu, u učeničkoj komunikaciji koriste i druge regiolektne inačice hrvatskoga jezika, i prilagođenice iz stranoga jezika, i izrazi globalne elektroničke komunikacije, i standardnojezični izrazi. Primjerice, u kontekstu okomite višejezičnosti pojavnice tipa: *deda, dida, did, dido, djedo* > djed; *plac, pijaca, pazar* < tržnica; *striček, barba, čiko, dundo* < stariji muškarac, stric; *šnita, feta* < kriška; *frtalj, kvadrat* < četvrt; *špeceraj, spiza* < kupnja hrane; *borša, ceker* < torba; *fertun, kecelja* < pregača... U kontekstu horizontalne višejezičnosti najveći je broj anglizama, zatim germanizama, talijanizama i nešto manje turcizama: *frendica* < prijateljica; *šoping* < kupnja; *spika* < govor, razgovor; *lajkati* < iskaz svidanja; *tagati* < označiti; *moron* < kreten, mulac; *lol* < glasan smijeh, *surfati* < pretraživati Internet; *sejvati* < spremi podatke...; *ciferšlus* < patentni zatvarač; *faširanac* < kosani odrezak; *štrudl* < savijača; *cimerica* < osoba s kojom dijelimo sobu; *firange/ firhange* < zavjese, zastori; *hausmajstor* < kućni majstor; *bedinerica* < kućna pomoćnica; *šraf-ciger* < odvijač; *ferije* < školski praznici; *grincajg* < povrće za juhu ...; *pinkica* < nešto malo, sitnica, *pjatić* < tanjurić; *pir* < svadba...; *peškir* < ručnik, *komšija* < susjed, *kapija* < velika ulazna vrata, *avlija* < dvorište...⁴

U zagrebačkoj se urbanoj kajkavštini, dakle, češće pojavljuju elementi standardne štokavštine s različitih područja jer su brojni novi stanovnici sačuvali razgovorna obilježja svojih inodijalektalnih sredina. Osim toga, sve se više rabe leksemi bliži standardnojezičnoj normi. Rijetko će se danas čuti izrazi tipa *hiža* < kuća, *puca* < djevojka, *fehrati* < hladiti se lepezom, *špilhozne* < kratke dječje hlače za igru.

4 Za potrebe ovoga rada korišteni su podatci dobiveni tijekom dvaju longitudinalnih istraživanja. Prvo je 2011. provela studentica Ana Opuvačić, u okviru institucijskoga projekta *Odnos hrvatskoga standardnoga jezika i substandardnih idioma* (voditeljica prof. dr. sc. Dunja Pavličević Franić). Drugo istraživanje pod nazivom *Vertikalna i horizontalna višejezičnost u nastavi hrvatskoga jezika kod učenika osnovne škole* 2020. godine provele su izv. prof. dr. sc. Katarina Aladrović Slovaček i prof. dr. sc. Dunja Pavličević-Franić.

Razlozi jezičnih raslojavanja ponajprije su sociolingvistički i kulturološki uvjetovani te potaknuti demografskim promjenama. Rezultat je stvaranje tzv. hibridnoga diskursa (Škiljan, 2000). U školskoj populaciji to je kombinacija različitih jezičnih elemenata i različitih razina raslojavanja, teže razumljiva sudionicima komunikacijskoga procesa koji ne pripadaju određenoj dobnoj ili društvenoj skupini. Stoga je u osnovnoškolskome učenju standardnoga hrvatskoga jezika važno poštivati djetetov govorni osjećaj i svaki »jezični ulaz« iskoristiti kao poticaj, a ne kao pogrešku. Dokidanjem straha od pogreške u razrednome se okruženju učenicima omogućava spontana komunikaciju na standardnome jeziku, rabeći pritom elemente vlastitoga dijalektnoga izričaja i lekseme osobnoga umnoga rječnika. Na taj način moguće je na kraju institucionalne jezične izobrazbe ostvariti primarnu svrhu učenja hrvatskoga jezika u sustavu okomite dvojezičnosti: razvoj komunikacijske kompetencije s koordiniranom dvojezičnošću u oba jezična sustava – standardnojezičnome i zavičajnome (Pavličević-Franić 2011).

6. Rasprava i zaključak

Jezik nije uvijek jedinstven i kompaktan sustav. Ovisno o govorniku, društvenim okolnostima, vremenu i mjestu u kojemu se komunikacija ostvaruje isti se jezik može različito govoriti, pa čak i pisati, što dovodi do jezičnoga raslojavanja koje se ogleda u varijantnostima.

Raznolikost i bogatstvo hrvatskoga jezika također se očituje u njegovim inačicama, posebice dijatopijsko-dijastratičkim varijetetima u kojima govornici dijele isti prostor, ali nisu dijelom istoga regionalnoga idioma, ni pod utjecajem istih društvenih okolnosti. Slijedom jezičnih, ali i izvanjezičnih čimbenika, promjene su vidljive u kontekstu vertikalne te horizontalne višejezičnosti, i to u svim hrvatskim idiomima. Kad je riječ o zagrebačkoj urbanolektnoj komunikaciji, raslojavanja su najviše zamjetna na leksičkoj razini. Nešto su rjeđa razgraničavanja na fonološkoj razini i morfološkoj razini, a zabilježena su i odstupanja na pravogovornoj razini. Novoštokavski leksemi te anglizmi prisutniji su kod mlađe populacije zagrebačkih govornika, dok su kajkavizmi te germanizmi prisutniji kod starije populacije. Na ovakvu lingvističku sliku zagrebačke kajkavštine ponajviše je utjecala migracija stanovnika nakon 90-ih godina dvadesetoga stoljeća. Iako je dijatopijski riječ o kajkavskome području, provedena istraživanja potvrđuju da se u zagrebački urbanolekt postupno uključuju i obilježja štokavskih idioma. Pritom se uočavaju dvije tendencije: ujednačavanje jezičnih elemenata bližih standardnome jeziku te česta uporaba nestandardnih, ali priopćajno

frekventnih leksema. Iako se sve više gube tipična obilježja matičnoga kajkavskoga naddijalekta, komunikacija još uvijek nije standardnojezična. Umjesto koordinirane višejezičnosti, kada bismo očekivali da okomito višejezični govornik jednako uspješno vlada svim usvojenim idiomima, u ovakvoj se regiolektonoj komunikaciji ostvaruje asimetrija ili semilingvizam. Time se potvrđuje teza kako razgovorni jezik, regiolekt, pa onda i njemu podređeni urbanolekt, ako ga se određuje kao dijatopijsku varijaciju, zauzima međuprostor između dijalekata i standarda. Riječ je o jezičnome raslojavanju u kojemu se još uvijek očituje prepoznatljiva regionalna obojenost, ali više ne sadrži izrazite dijalektizme.

Broj autohtonih govornika zagrebačke kajkavštine sve je manji, utjecaj sve više slabi zbog promjene demografske strukture stanovnika grada Zagreba i priljeva doseljenika iz drugih dijelova Republike Hrvatske i inozemstva. Sve navedeno upućuje na potrebu novih istraživanja u različitim regionalnim područjima i s različitim dobnim skupinama kako bi se dobila novija slika hrvatskoga jezika i njegovih obilježja s obzirom na karakteristike narječja, dijalekata te pripadajućih regiolekta.

Reference

- Bayley, R. (2013). Lexical frequency and syntactic variation: A test of a linguistic hypothesis. *Working Papers in Linguistics (PWPL)*, 19(2), Article 4. University of Pennsylvania.
- Dittmar, N. (1997). *Grundlagen der Soziolinguistik: Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft*. Berlin: De Gruyter.
- Kuvač, J., & Cvikić, L. (2005). Dječji jezik između standarda i dijalekata. *Jezik u društvenoj interakciji*, 275–284. Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Lončarić, M. (1999). Hrvatska narječja i hrvatski književni jezik. *Kaj – časopis za kulturu i prosvjetu*, (32), 47–56. Zagreb.
- Mićanović, K. (2008). *Hrvatski s naglaskom: Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- Milroy, J., & Milroy, L. (2000). Varieties and variation. U F. Coulmas (ur.), *The handbook of sociolinguistics* (str. 47–64). Oxford: Blackwell.
- Pavličević-Franić, D., & Aladrović Slovaček, K. (2025). Regiolect idioms as the intersection between dialects and Standard Croatian. U M. Matešić (ur.), *The scope of linguistic diversity: A study of language variations and varieties*. Berlin: Peter Lang.
- Pavličević-Franić, D. (2011). *Jezikopisnice: Rasprave o usvajanju, učenju i poučavanju hrvatskoga jezika u ranojezičnome diskursu*. Zagreb: Alfa.
- Pavličević-Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike*. Biblioteka Scientiae et Artes. Zagreb: Alfa.
- Požgaj Hadži, V., Smolić, M., & Benjak, M. (2011). *Hrvatski izvana*. Zagreb: Školska knjiga.

- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2022). Formiranje jezika i njegovo rastakanje: Od srpskohrvatskoga do hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga. *Rasprave Filozofskoga fakulteta*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Silić, J. (1998). Hrvatski standardni jezik i dijalekti: Teze za diskusiju. U L. Badurina, B. Pritchard, & D. Stolac (ur.), *Jezična norma i varijeteti* (str. 481–484). Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Škiljan, D. (2000). *Javni jezik*. Zagreb: Antibarbarus (Biblioteka Aelecta).
- Šojat, A., et al. (1998). *Zagrebački kaj*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Štebih-Golub, B. (2010). *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.